

Na vakacaca ni qoliqoli

E dua nai qoliqoli ena rawa ni vakacacani. Na kena qolivi e dua na mataqali kabula mai waitui, vakabibi sara kevaka sa dua toka na iwiliwili levu, e na kune na kena revurevu e na nodra veimaliwai na veikabula kece sara e waitui. Ka levu sara na veimataqali i walewale ni qoli era dau qoliva tale eso na ika se kabula cava tale ka sega ni namaki.

Dina ga ni tiko eso nai walewale ni qoli e rawata na veikabula kece sara kei na nodrai itikotiko e waitui, eso na ivakarau ni qoli sa rui vakacaca vakalevu ka dodonu me qarauni na kedra vakayagataki.

Na qoli sa rawa ni vakatokai me vakacaca kevaka e:

- vakavuna na vakacacani ni kena kelici na botorara ni waitui se voroka na lase e na veivanua koya
- vakamatea e levu na veimataqali ika ka oka kina na kena e qolivi tiko
- sa katoa tikoga na qoli ka sa lailai kina na ika e vo me ra vakaluvani tale

Na iotioti ni poidi e ka dredre toka. E levu na dauqoli era vinakata me katoa tikoga na nodra qoli. Ia eso na iyaya kei na ivakarau ni qoli sa sivia na kabula ni waitui e rawata – e dua na lawa lailai ka tagava e dua na qakilo e cakau e rawa ni tagava taucoko na ika era via qalo takosova na vanua oqori.

Na inaki bibi ni qaravi ni iqoliqoli me qarauna na bula tiko ga na ika e na veiqoliqoli. Oqo me vakadeitaka ni veiqoliqoli sa ra tiko me ra na katoa tiko me rawa mai kina na sasalu ni waitui kei na ika me kedra na luveda kei ira na makubuda. E dodonu me da biuta tiko mai e levu na ika e waitui me ra vakasucu ka me katoa tiko ga na waitui me baleta na veigauna sabera mai. Ka sa dodonu tale ga, me da maroroya na veivanua era vakaitikotiko kina na ika; me da maroroya tale na veikabula era vakavolivoliti keda – na

matasawa, na veidogo kei na veicakau. Na revurevu ni veika e yaco e dela ni vanua e na revuta tale ga na veikabula e waitui. Sa dodonu kina me qarauni na waidrodro ka kuitaka tiko yani na deniqele kei na benu.

Oqo e dua na ilavelave ni yaragi ni qoli kei na ivakarau ni qoli e vakayagataki e na veivanuanu e na Pasifika.

► Na vakacabotetaki ni dainimati

Na veika e vakacabotetaki me vaka na dainimati (ka ra kau mai na veivanua ni keli koula, na qaravi ni gaunisala se mai vei ira na ovisa) e vakayagataki e na qoli e na so na yanuanu e na Pasifika. Na veika me vakacabotetaki e viritiki mai na dua na bavelo ki na dua na qele ni ika me vaka na kanace, se biu toka e dela ni lase ni ra bala oti na baca me kumuni ira mai na ika. Na veika e vakacabotetaki era vakacaca sara vakalevu vei ira na manumanu lalai, me vaka na luve ni ika lalai kei na manumanu ni lase, ka sega soti vei ira na ika lelevu. Dina ga ni vakayagataki ni veika e vakacabotetaki sa voroka tiko na lawa, na ivakarau oqo sa ciqomi tiko e na nodra wasea vata na ika e qolivi na veikoro. E vakaraitaki tiko qori e ra e dua na iyaloyalo me ra kila kina na lewenivanua na vakacaca vakaitamera ka rawa ni yaco ke vakayagataki na dainimati.

Kevaka o vinakata e dua na niu, o sega ni musuka taucoko na vuniniu.

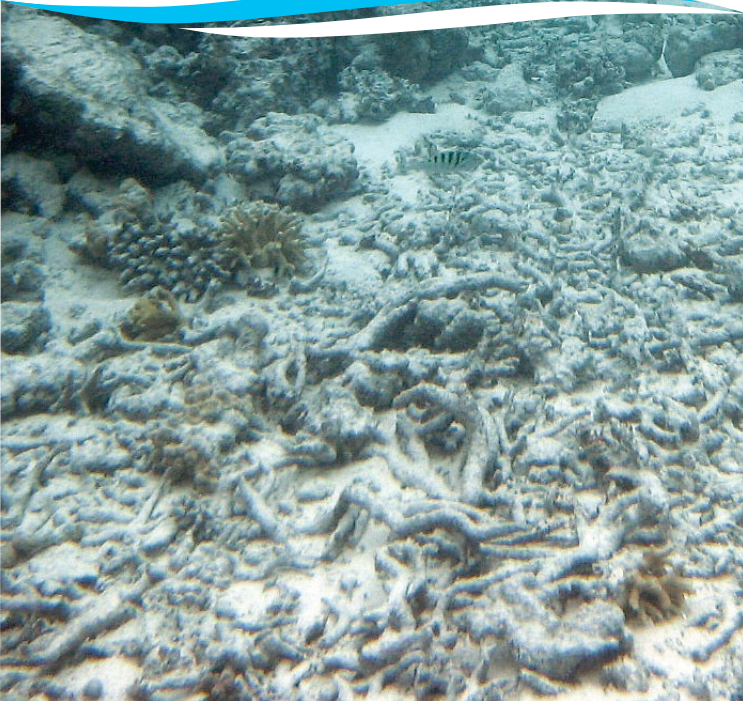
Kevaka o vinakata e dua na ika, KUA ni vakamatea na cakau taucoko. O ira era vakayagataki na dainimati se wai gaga ena qoli era sa vakamatea tiko na noda veicakau. Era sa vakamatea tale ga na noda veigauna mai muri.

Na veikorokoro taucoko me ra tokona na matanitu e na kena tarovi na vakayagataki ni dainimati e na qoli.

► Na wainimate gaga

E na so na vanua, na wainimate gaga me vaka na i wainimate dau vakavulavulataki kina nai sulu (bleach) e vakayagataki me qolivi kina na ika. Na wainimate oqo e sovai e na loma ni tobu e na gauna ni di na mati me ra vakasesei ka qolivi kina na ika lalai ni veicakau lase. Na wainimate oqo e na vakamatea tale ga na veimanumanu lalai taucoko eso ka wili kina na lase ka rau veitaratara vata.

Na veikorokoro taucoko e dodonu me ra vakatabuya na wainimate gaga me qolivi kina na ika; na matanitu me vakaukauwataka na volai ni dua na ivakadre e na tavaya taucoko ni wainimate.

European Union
Union européenne

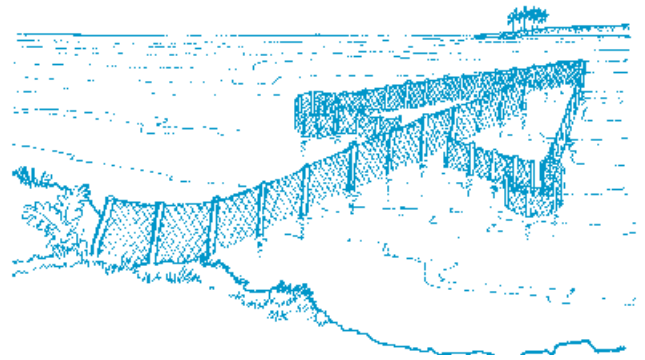

SPC CPS

► Na dai kei na ba ni ika

Na viri ni ba kei na dai ni ika sa dua na ivakarau makawa ni qoli e na veikorokoro. Na ivakarau makawa ni dai ni ika ka rawarawa duadua e vakayagataki kina na vatu kei na lase me viribaita e dua na vanua ka veimama na kena mokimokiti e na gauna se qai di tiko kina na mati. Na lawa e rawa ni bala vakababa e na gusu ni cakau se gusu ni wai me tudaitaki kina na ika e na gauna era tovolea tiko kina na ika me ra lesu tale ki vanua titobu ni sa di tiko na mati.

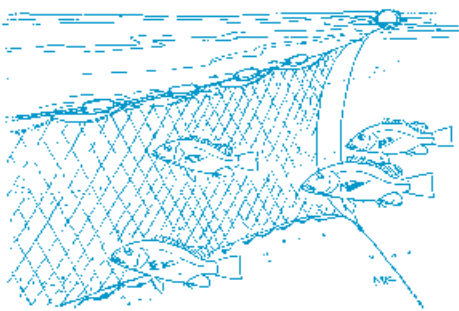
Na dai ni ba e tiko kina e dua na bai se lalaga ka tara vakadodonu ki matasawa kei na cakau me rawa ni ra muria na ika era veitosoyaki tiko ki na dua na vanua me ra vakaitikotiko kina. Ni ra sotava na ika na ba era na qalo vakamuraia na ba me yaco sara ki na vanua me ra vakaitikotiko kina ka na dredre me ra dro tani mai kina na ika. Na ibulibuli ni dai ni ika e dau vakamuraia na ivakarau makawa ka rawa ni duidui e na veivanua.

Dina ga ni a buli mai na vatu kei na lase na ba ni ika mai na lewe ni dua na koro taucoko ka taura e vica na vula, na dai ni ika e na gauna oqo sa vakarautaki mai na na waya qaqi se dai ni ika taukeni vakavuvale. Na vakayagataki vakasivia ni dai ni ika taukeni vakavuvale e sa vakavuna na yali yani ni qele ni ika me vaka na kanace mai Toga. Eso na veikorokoro mai Samoa era sa yalana na iwiliwili ni dai ni ika vakaoqo e na nodra dui iqoliqoli.

O ira taucoko na veikorokoro sa dodonu me ra yalana na iwiliwili ni dai e na gauna oqo ka rawa ni tara e na nodra iqoliqoli veitaravi.

► Na lawa ciri

Na lawa ciri (se lawa lili) sai koya e dua na lawa ka vakaduri vakadodonu e waitui ka ra semai toka e cake eso na ivakamamada ni lawa; era qai semai toka e ra eso na ivakabibi ni lawa. Na mataqali lawa vakaoqo era bala e baravi se na vanua vovodea me ra qolivi kina na kanace kei na walu. Na lawa vakaoqo era caka mai na nailoni ka voleka ni da sega ni raica rawa ka ra dau toboka na icegucegu ni ika e vanua mamatia.

E levu na leqa e dau yaco ni ra balati na lawa ciri me vakababa e na dua na veigusu ni cakau lalai se se veisala ni wai tale eso se gusu ni veiuwai. Na bala ni lawa e na vanua vakaoqo sa na sega kina ni dro rawa e dua na ika. Na mataqali qoli vakaoqo e dau vakacaca sara vakalevu ni ra qolivi na ika era kumukuni tiko me ra la'ki vakasucu.

Na veikorokoro taucoko me ra bulia eso na lawa ni kena vakayagataki na lawa ciri. Na lelevu ni mata ni lawa ka sa vakarautaka oti na matanitu; 3 na idi na mata ni lawa sa dau kena ivakarau e ra.

► Na lawa ka bala e botorara ni waitui

Na lawa ka dau dreti vakababa e na botorara ni waitui era dau vakacaca vakalevu cake ki na nodra itikotiko nan a veikabula e waitui mai vei ira na lawa ka ra sa bala vakadua tu ga. Na lawa ni vakasavuba era dau muria na waqa ni qoli me ra qoliva na veimataqali ika me vaka na ura mai Papua New Guinea kei Hawaii. Na mataqali lawa qo era dau qoliva na iwiliwili levu ni veimataqali ika e waitui ka rawa ni vakacacana e levu na vanua e botorara ni waitui.

Na lawa ni matasawa era dau vakavolivolita na matasawa me ra tagavi kina na qele ni ika ka la'ki yavi e matasawa. Na lawa e sa vakabibitaki me taura tiko na boto ni lawa e na botorara ni waitui kei na ivakamamada e tutu ni lawa e cake ka tiko volekata na dela ni wai. Eso na lawa ni matasawa e tiko kina na vanua ka sema mai kina na lawa taucoko ka bulia e dua na kato me ra tiko kina na ika. Na vakayagataki ni lawa ni matasawa era duidui, ia ka levu ega me dua na tutu ni lawa me tiko e matasawa ka vakayagataki na waqa me wavolita vakarivirivi e dua na matasawa ni bera ni cabe na lawa ki vanua. Ia na lawa ni matasawa e rawa ni qoliva e levu na ika e na vanua sa yaviti kina ka rawa tale ga ni vakacacana na lase kei na loga ni co ni waitui.

O ira taucoko na veikorokoro e dodonu me ra bulia eso na ivakarau me baleta na vanua me vakayagataki kina na lawa ni matasawa ka dodonu tale ga me tiko e dua na lawa ni mata ni lawa e na kena e ra.

► Na yavirau

Na yavirau sai koya e dua na walewale ni qoli ka qaravi vakoro. E vica na lawa sa ra vakarautaki toka e na dua na vanua vovodea e dela ni cakau, se tobu e na cakau ka cemuri yani na ika me ra koko ki na lawa mai vei ira era qalo tiko kei na so draunikau me vakarerei ira na ika. O ira na ika e rawa ni ra vakarerei mai na tabaniniu ka ra vesu vata tu ka ra cemuri yani ni sa vakayagataki na tabanikau kei na viritaki ni vatu. Sa ra qai kumuni vata yani na ika e na dua na tutu ni lawa ka yaviti sara yani ki vanua, se ra cokai mai vei ira na dauqoli.

O ira kece na veikorokoro sa dodonu me ra vakatabuya na yavirau se me vakalailaitaki na iwiliwili ni vanua me vakayacori kina.

Na nodra kumukumuni vata vakaoqo na ika e rawa tale ga ni sega ni vakayagataki kina na lawa; na ika sa vakauti yani ki na dua na vanua ka rawarawa kina me ra laucoka; se me ra vakauti vata yani ki na dua na dai se isu tali. Na mataqali veivakauti ni ika vakaoqo e dau vakavuna e levu sara na leqa ki na botorara ni waitui kei na lase.

► Na kau gaga

Na vica tiko na kau gaga era dau vakayagataki mai na gauna makawa me qolivi kina na ika. Na kau vaka oqo e wili kina na duva, na vutu ni baravi kei na so tale.

Na duva e dua na wa ka sala ena veibaravi vakayagataki na wakana, ni sa tuki oti e dau vuloni ka loba i waitui ka vakamatea na manumanu lalai kei na ika. Na waka ni duva e dua dina na kau gaga ka vakacacana na vanua vakavolivolita kei na nodra bula na veikabula e tiko kina.

O ira taucoko na veikorokoro e dodonu me ra vakabuya na vakayagataki ni kau gaga me ra qolivi kina na ika.

Na vutu ni baravi e dau bula e na veidogo kei na baravi ni ra ciri yani na vuana e na kui ni waitui ka ra sa robota vinaka na wasawasa e na Pasifika. Na vua ni vutu ni baravi ka tiko kina na poisoni ka vakatokai na saponin e rawa ni qaqi me pauta ka rawa ni vakasesei se vakamatei ira na ika. E dua na itaba ni vuni duva sa vakaraitaki toka qori e ra kei na sena roka piqi vulavula kei na vuana.

► Na nunu se samarini e na bogi

Na vakayagataki ni moto sa dua na ivakarau ni qoli vakayagataki vakalevu e na veiyanuyanu e na Pasifika ka dua na ivakarau ni qoli ka lailai sara na kena vakacaca vei ira na veikabula kei na iqoliqoli taucoko. Ia, ni sa tiko na cina livaliva ka isau rawarawa sa vakavuna na nodra la'ki qoli e na bogi na dauqoli ka ra vakayagataka na moto. Oqo e dua na ivakarau ni qoli sa veivakarusai vei ira na ika ka ra dau moce e loma ni lase kei na veicakau mamatia.

E na bogi eso na ika me vaka na nuqa era moce tu e na veiqakilo se qara ka ra ovici ira tu e na so nai ubi ka rawarawa ni laurai. Na luka ka ovici ira tiko na ika e rawa ni vakasavi ira na ika era dau raviwale tu ga se vunitaka na kedra iboi na ika mai vei ira na kedra meca. O ira na ika era moce tu sa rawarawa sara me ra cokai. Na yali ni manumanu dau kana kau me vaka na nuqa sa vakavuna me ra sosomitaka na lase na veico ni waitui e na so na cakau (raica na ivola tukutuku ni SPC e na tabana e 29).

Na veikorokoro taucoko e dodonu me ra vakatabuya na nunu e na bogi ka vakalailaitaka na qolivi ni ika ka dau kana co ni waitui.

► Na dai, lawa kei na qoli

E so nai yaya ni qoli e sa vakayagataki tiko ga ni sa yali se sega ni vakayagataki. Veitalia ni sega ni bacani, eso na dai era tudaitaka tiko ga na ika dina ga ni sa ra yali. Na mataqali qoli vakaoqo e vakatokai na ghost fishing ka levu sara na kena kauwaitaki mai na veiyasai vuravura.

Na iyaya taucoko ni qoli sa ra guilecavi e dodonu me ra kautani mai na veitobu ni wai kei na iyalayala ni waitui.

Me tarova na vakasama ni dai sa guilecavi ka sa coko tiko kina na ika se sasalu tale eso, e dodonu meda kila ni veiyaya ni qoli buli oqo e taura e dua na gauna balavu me qai vuca kina e loma ni waitui. Na lawa ni matasawa ka buli mai na palesitika era sega ni vuca ka ra tiko ga e waitui me dua na gauna balavu sara, ka so na gauna era bulibuli me dua na polo ka ra ologi ira na veikabula e waitui.

Na qoli ka vakacaca e sega wale ga ni baleta na vakayagataki ni veika e na gauna oqo – eso na ivakarau ni qoli mai na gauna makawa era vakacaca tale ga. E liu na vakacaca enai qoliqoli kei na veika bula e wasawasa e sega soti ni wasoma ka lailai tale ga na iwiliwili ni tamata era vauci kina.

Ia na iwiliwili ni tamata sa tubu tiko ka rauta ni 4 na % dua na yabaki e na so na yanuyanu – na kena ibalebale oqo ni sa na vakaruataki na kedra iwiliwili ni bera na 20 na yabaki. Kevaka sa dredre ni maroroi na kakana ni waitui me veirauti kei na iwiliwili sa tiko oqo, sa na wacava na dredre ni kakana mai waitui e na 20 na yabaki ka tu mai.

Na kau tani ni veikabula mai waitui e na tiko ga na kena revurevu. Oqo e baleta na veimataqali kei na nodra veiwekani e na kedra dui tuvatuva vakakakana – e dua na kena ivakaraitaki sa toka oqori e ra. Ke sa sega na qoli, na veimataqali veikabula e sa taucoko tiko na nodra bula, dina ga na iwiliwili ni veimataqali kabula yadudua sa na duidui mai ena vei yabaki veitaravi.

Na kena qolivi vakasivia ni dua na mataqali ika e na vakaleqa na vo ni iwiliwili ni ika, ka vakaleqa na nodrai tuvatuva vaka kakana se isemai ni veikanikani. E dua na mataqali ika e rawa ni ra dauveikana, laukana ka dauveiqati kei ira eso tale na mataqali ika kei na nodra takali se kau tani e na

► Na vakayagataki ni icegucegu e loma ni waitui

Na vakayagataki ni icegucegu se SCUBA e sa kunei me maucokona kina na qoli. E so na kena vakaraitaki na veicakau kece sa ra yali mai kina na urau ka vaka tale ga kina na dairo ka ra nunuvi mai na wai titobu. Eso na matanitu era sa vakatabuya na vakayagataki ni iyaya ni icegucegu me vakayacori kina na qoli taucoko se me qolivi kina na urau.

O ira taucoko na veikorokoro dauqoli me ra vakatabuya na vakayagataki ni iyaya ni icegucegu se kasi e na qoli.

► Na qoli ka tabu vakalawa

E na Pasifika, na waqa ni qoli mai na veimatanitu tani era sa qoliva eso na mataqali ika me vaka na dairo, trocus kei na vasua. Na qoli ka basuka na lawa e dau vakacaca baleta o ira na dauqoli era sega ni rokova na lawa ni veimatanitu kei na lawa ni veikorokoro ka baleta na qoli.

Na veikorokoro e dodonu me ra ripotetaka na kisi taucoko ni qoli butako vei ira na vakaillesilei vakamatanitu.

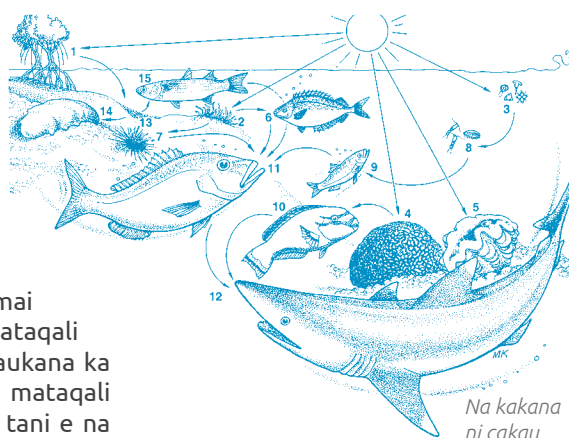
vakavuna na revurevu ca. O ira na kena dau era vakatoka oqo me veisau ni tikotiko ni ika (phase shift) e na kena kautani vakadua e dua na mataqali ika mai na dua na itikotiko e waitui.

E rua na kena i vakaraitaki a ya na revurevu ka rawa ni yaco vei ira na co ni waitui kei na cakau lase.

E na so na gauna na veiloga ni co taucoko ni waitui era sa yali e na nodra laukana vakasivia mai vei ira na bula. E dau tubu na iwiliwili ni bula kevaka sa ra yali na kedra meca me vaka na cumu se sa ra qolivi vakasivia.

Era na bulabula tiko na lase kevaka sa yali na ika daukana co ka ra sereka na galala vei ira na lase e na nodra valataka na vanua galala. Na tubu ni co ni waitui e vu mai na nodra sa kau tani na ika daukana co ka wili kina na nuqa, ta kei balagi mai dua na iqoliqoli.

E levu na leqa sega ni baleta na iqoliqoli ka wili kina na qele se vanua e buli vou, na qelevatu, na waicala ni vatu kei na wai ca era tikina bibi baleta ni rawa ni ra vakaleqa na nodra itikotiko na veikabula e watui kei na iwiliwili ni ika. Sa dodonu kina me da qarava vakarabailevu na noda iqoliqoli ka sega ni vakanamata vakatabakidua ga e na kedra maroroi na ika. E na qarauni kei na yalani ni veiyaragi ni qoli, e dodonu me da taqomaka na veidogo, na loga ni co ni waitui, na cakau lase – na veivanua ka ra vakanuinui kina na ika. Na vei qaravi vakarabailevu oqo sa vakamacalataki tiko e na ivolatukutuku ni SPC “Qaravi ni veikabula e na veikorokoro.”

Na tiki ni ivola tukutuku oqo a vakarautaka ko Michael King vata kei na itukutuku kei na kena vakalewai (se raici lesuvi) mai vei Mike Batty, Lindsay Chapman, Ian Bertram, Hugh Govan, Simon Albert, Etuati Ropeti, Being Yeeting, Kalo Pakoa, Aymeric Desurmout, Maria Sapatu, Simon Foale, Ron Vave, Toni Parras, Jovelyn Cleofe, Alifereti Tawake, Wendy Tan, Stacy Jupiter, Pip Cohen, Tom Brewer, Tevi Maltali, James Comley, Victor Bonito, Magali Verducci, Julien Grignon, Semisi Meo kei Michael Guilbeaux.